
IVOORNOTEN VAN HET NEDERLANDSE STRAND - G.C.Cadée.

Alweer enige tijd geleden kreeg ik een interessant zaad in handen gevonden op het Texelse strand (fig. 1). Determinatie gaf de nodige problemen, vooral omdat het overigens uitstekende werk van Gunn & Dennis (1976) over tropische drijfzaden geen uitkomst kon bieden.

Uiteindelijk, vooral na vergelijking met de zaden en vruchten collectie van het Rijksherbarium te Leiden, is het me gelukt het zaad een naam te geven. Het is te hopen dat het nog enige tijd zal duren voordat deze collectie vanuit de glazen potten geheel zal zijn over gebracht in bruine enveloppen, als opbergsysteem ongetwijfeld handiger, maar voor degene die er eens rond wil neuzen veel minder aantrekkelijk!

Het zaad blijkt afkomstig te zijn van de palm Hyphaene, vermoedelijk van Hyphaene thebaica, een ivoorpalm uit Afrika. Hyphaene is een geslacht van palmbomen met + 30 soorten voorkomend in Arabië, tropisch Afrika en Madagaskar. Het zijn de enige palmbomen met een vertakte stam (Menninger, 1977). De harde kern van het zaad wordt gebruikt als plantaardig ivoor (Anon., 1942; Fanshawe, 1966; Menninger, 1977).

Door tussenkomst van de heer J. Hogervorst (Hortus Botanicus, Universiteit van Amsterdam) heb ik een aantal zaden van Hyphaene thebaica ontvangen van de Fairchild Tropical Garden in Miami, Florida, ter vergelijking en voor wat drijfexperimenten (fig. 2). In zeewater en bij kamertemperatuur bleken de zaden uit Miami één à twee maanden te kunnen drijven (2 exx. 37 dagen, 1 ex. 50 dagen). Alhoewel verspreiding door water dus wel mogelijk is en door Fanshaw (1966) ook genoemd wordt, lijkt het toch niet waarschijnlijk dat de zaden een lange weg over zee kunnen afleggen. Het verspreidingsgebied is bovendien zodanig dat directe aanvoer via zeestromingen naar Nederland onwaarschijnlijk is.

De noot bestaat uit een aantal lagen (Menninger, 1977): van buiten naar binnen een gladde kastanjebruine buitenlaag (ectocarp), een vezelige tussenlaag (mesocarp) en een harde houten laag (endocarp) die het witte endosperm van de kern omgeeft; dit endosperm is van binnen hol. In op-

bouw is er dus enige overeenkomst met de cocosnoot. Mesocarp en holle kern zorgen voor het drijfvermogen.

Op het eerste gezicht lijken de Hyphaene zaden van Texel en Miami weinig op elkaar. Dit komt omdat bij het Texelse exemplaar het extocarp geheel en het vezelige mesocarp groten-deels is afgesleten, dankzij de holle kern blijft dit exemplaar toch nog drijven. Het is het endosperm dat bij rijpheid bijzonder hard is en gebruikt werd als plantaardig ivoor voornamelijk voor het vervaardigen van knopen. In onrijpe toestand is het zacht en wordt het wel door mensen gegeten, smakelijker schijnt bij verse exemplaren het mesocarp te zijn dat een gembersmaak heeft en gemalen verwerkt wordt in koek e.d. Ook olifanten schijnen verzot te zijn op deze smaak; de kern omgeven door de harde houten endocarp verlaat het lichaam ongedeerd, waardoor de olifant dus bijdraagt aan de verspreiding van deze palm (Fanshawe, 1966). In de collectie van de Hortus Botanicus te Amsterdam bevindt zich een ongedetermineerd zaad dat precies op het Texelse zaad lijkt. Bij doorzagen van dit Amsterdams exemplaar bleek de kern keihard te zijn (J. Hogervorst, brief 10-2-84). Het Texelse exemplaar heb ik (nog) niet opengezaagd, het nogal hoge gewicht suggereert wel een stevige kern.

Met deze vondst van het Texelse strand zijn nu beide als plantaardig ivoor gebruikte palmvruchten op het Nederlandse strand gevonden. Over de andere soort Phytelephas, die een beter en duurder "ivoor" levert, schreef de Boer (1980) al in dit blad. Hij vermeldde twee vondsten van het Nederlandse strand (Terschelling, 1972 en Ameland, 1975). Zelf heb ik rond 1960 een Phytelephas zaad gevonden op het strand van Katwijk/Noordwijk (fig. 3). Hoe deze Phytelephas-zaden - die niet kunnen drijven - op het Nederlandse strand terecht komen is mij net als de Boer (1980) een raadsel. Anders dan bij Hyphaene komt Phytelephas zaad uit een grote verzamelvrucht, die 30 cm of meer in doorsnede is en vele zaden bevat (Menninger, 1977: 140; Wettstein, 1911: fig. 593). Er is dus geen vezelige of kurkige laag om het zaad (als bij Hyphaene en de cocosnoot) die Phytelephas drijfvermogen zou kunnen geven zoals de Boer (1980) veronderstelt. Ridley (1930: 190) wijst er op dat dergelijke niet drijvende zaden toch langs de zeebodem getransporteerd kunnen worden zolang ze in de kustzone blijven waar stro-

mingen langs de bodem nog sterk genoeg zijn voor transport. Ik kom hier straks op terug.

Met Smit & Wagner (1985) kan ik volledig instemmen dat de "Phytelephas" van de Graaf (1984) geen Phytelephas is maar een Cerbera spec. Tijdens de Snellius II expeditie (1984/1985) heb ik op diverse Indonesische stranden dergelijke Cerbera zaden gevonden, ze zijn daar beslist niet zeldzaam. Voor beide soorten ivoornoten moet aangenomen worden dat de mens voor transport vanuit de Tropen naar Nederland gezorgd heeft. Hyphaene werd vooral uit de Soedan aangevoerd en heet ook wel Soedan-noot, Phytelephas kwam vooral uit Equador (Anon., 1942). Vroeger, dat wil zeggen voor het plastic tijdperk, werden de noten gebruikt voor het vervaardigen van knopen. Hamburg was hiervoor een belangrijk centrum, maar ook in Nederland werden ivoornoten verwerkt tot knopen. In 1875 werd hiervoor een speciale fabriek opgericht in Veendam (Firma J. Mulder & Zoon). Hier zouden alleen Phytelephas noten zijn verwerkt, ook wel Coroze genoemd en ingevoerd uit Equador (Anon., 1942). In het Rijks-herbarium te Leiden bevindt zich een monster Phytelephas noten afkomstig van deze fabriek (carp. coll. no. 13283, augustus 1957). In dezelfde collectie is ook een monster Hyphaene noten opgenomen afkomstig van dezelfde fabriek (carp. coll. no. 13284), hetgeen natuurlijk nog niet wil zeggen dat ook Hyphaene noten werden verwerkt. De fabriek is opgeheven. Het Veenkoloniaal museum te Veendam bewaart nog enige herinneringen aan deze industrie. In het "Groot Museumboek" (Elfers et al., 1980) is op één van de foto's, gewijd aan dit museum, een kaart te zien met daarop alle stadia van noot tot knoop. Dit was een heel wat bewerkelijker proces dan het maken van plastic knopen. De noot werd eerst in dunne plakjes gezaagd, daarna werd tijdens het "voordraaien" de achterkant van de knoop gevormd. Tijdens het "fatsoendraaien" kreeg de voorkant zijn model, waarna gaatjes geboord en de knoop gepolijst werd. Verven was een belangrijk onderdeel van de steennoot-knopen fabricage. Meestal gebeurde dit in imitatie buffelhoorn, maar ook in effen zwart, blauw, beige, grijs etc. Na nog een polijst-ronde en eventueel met de hand napolijsten was de knoop gereed. Ze werden voornamelijk in de herenconfectiekleding gebruikt. Tot 1933 was er een belang-

rijke uitvoer naar Engeland tot dat land zijn eigen productie ging beschermen door hoge invoerbelastingen te heffen (Anon., 1942).

Hoe ivoornoten op ons strand terecht komen blijft nog enigszins duister, zeker voor wat betreft de niet drijvende Phytelephas. Voor de wél drijvende Hyphaene is verlies tijdens overslag in havens een mogelijkheid. Voor een ander geïmporteerd zaad met drijfvermogen, Ricinus de wonderboon, die ook op ons strand te vinden is, is verlies tijdens overslag wel aannemelijk gemaakt (Cadée, 1983). Een nog niet eerder vermelde mogelijkheid is dat import zaden op ons strand stammen van voor de kust vergane schepen. Dit lijkt mij aannemelijker dan dat ze voor onze kust verloren zouden zijn van voorbij varende schepen, zoals wel eens gesuggereerd is. Voor de Texelse kust zijn nogal wat schepen vergaan in de loop der tijden (van der Vlis, 1976), dit geldt ook voor de kust van de andere waddeneilanden. Het is niet onmogelijk dat één van deze schepen ivoornoten vervoerde met bestemming Hamburg, één van de belangrijkste verwerkingscentra van ivoornoten. Nu komt mij Ridley's (1930) reeds aangehaalde opmerking van pas: de zware niet drijvende Phytelephas zaden zouden over de zeebodem naar het strand getransporteerd kunnen zijn. Op zich niet zo onmogelijk - ook de meeste schelpen komen zo op ons strand!

Alhoewel het jammer is dat het Nederlandse strand zo weinig echte tropische drijfzaden ontvangt in vergelijking bijvoorbeeld met het in dit opzicht zo bevoordeelde Ierland (Nelson, 1978), toch leveren de door de mens geïmporteerde op het strand gevonden tropische zaden en vruchten aardige puzzeltjes op. Tropische zaden en vruchten werden niet alleen voor consumptie of industriële doeleinden ingevoerd. Een bekend tropisch drijfzaad Mucuna wordt ook als sieraad gebruikt (Leenhouts, 1968), bijvoorbeeld in kettingen (eigen waarneming) en kan zo ingevoerd worden.

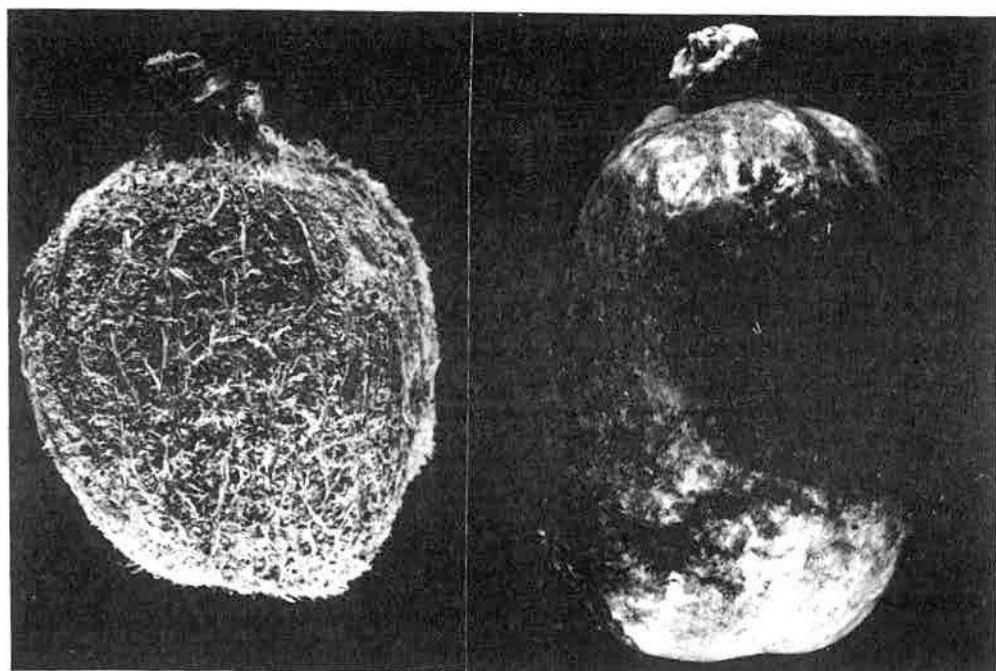
Een ander bekend tropisch drijfzaad Entada (van Benthem Jutting, 1977; Heerebout, 1981) wordt in Europa ingevoerd en als "lucky beans" verkocht in Engeland (Nelson in Cadée, 1983). De tijd rond Kerstmis levert meestal een hausse op in de import van tropische zaden en vruchten voor de verwerking in bloemstukken. Rond Kerst 1984 zag ik op de bloemenmarkt langs het Spui in Amsterdam de reeds genoemde Entada ook

te koop aangeboden.

Mochten deze Entada zaden op ons strand verschijnen, dan zal het enige onderscheid met via de Golfstroom aangevoerde exemplaren zijn het bezit van een gaatje, erin gepriemd om Entada gespiest op een ijzerdraad te verwerken in kerststukjes.

Literatuur.

- Anonymus, 1942. De Nederlandse knopenindustrie. Economische Voorlichting 36(10): 277-282.
- Benthem Jutting, W.S.S. van, 1977. Zaden van Entada gigas (L.) Fawcett et Rendle op het strand bij Domburg. Gorteria 8: 156-157.
- Boer, J. de, 1980. Een tropisch zaad, Phytelephas macrocarpa (Palmae) van Ameland. Het Zeepaard, 40: 79-83.
- Cadée, G.C., 1983. Wonderbonen, Ricinus communis, in aan spoelsel; een vraag om meer gegevens. Het Zeepaard, 43: 141-148.
- Elfers, J., M. Schuyt & A. Overbeek, 1980. Groot museumboek. Meulenhoff/Landshoff, Amsterdam, 432 pp.
- Fanshawe, D.B., 1966. The dumpalm Hyphaene thebaica (Del) Mart. E. Afric. Agr. Forestry J., 32(2): 108-116.
- Graaf, A. de, 1984. Een late reactie. Het Zeepaard, 44: 72-73.
- Gunn, C.R. & J.V. Dennis, 1976. World guide to tropical drift seeds and fruits. Demeter Press, New York, 240 pp.
- Heerebout, G.R., 1981. Entada gigas (L.) F. & R. (leguminosae) aangespoeld bij Westkapelle. Het Zeepaard, 41: 24-25.
- Menninger, E.A., 1977. Edible nuts of the world. Horticultural books, Stuart, Florida, 175 pp.
- Nelson, E.C., 1978. Tropical drift fruits and seeds on coasts in the British Isles and western Europe. 1. Irish beaches. Watsonia, 12: 103-112.
- Ridley, H.N., 1930. Dispersal of plants throughout the world. Reeve, Ashford, England, 744 pp.
- Smit, M.H. de & H.P. Wagner, 1985. Cerbera spec., een tropische vrucht van Scheveningen. Het Zeepaard, 45: 32.

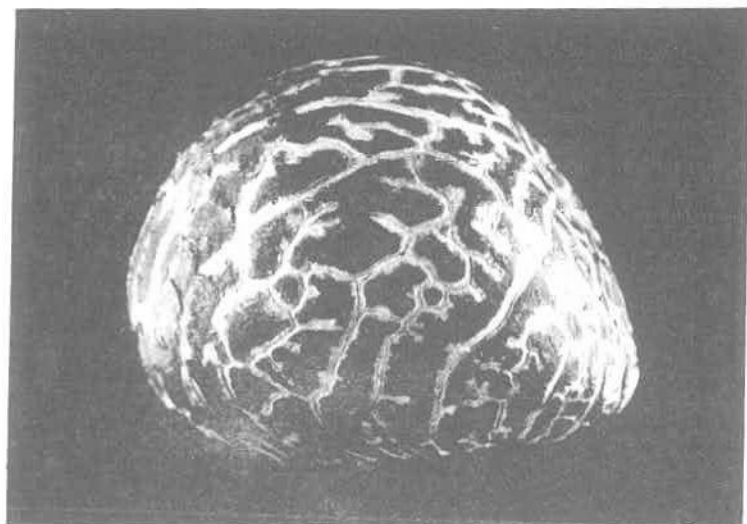
1

2

Fig.1 - Hyphaene thebaica, door mevrouw S. Dijkzen-Overbeeke gevonden op het strand van Texel(1982), lengte 5,5 cm, enigszins afgesleten.

Fig.2 - Hyphaene thebaica afkomstig van Fairchild Tropical Garden, Miami Florida, lengte 6,4 cm, niet afgesleten.

- Vlis, J.A. van der, 1976. 't Lant van Texsel een geschied-
schrijving. Langeveld en de Rooy, Texel, 528 pp.
Wettstein, R.R. von, 1911. Handbuch der systematischen Bo-
tanik. Deuticke, Wien, 2e druk, 914 pp.

3

Fig. 3 - Phytelerphas sp., strand Katwijk/Noordwijk rond
1960, lengte 4,6 cm.
Alle foto's H. Hobbelink, NIOZ, Texel.

adres van de schrijver:
Waterweg 12
1791 LH Den Burg
Texel

+ + + + +